

GEHEIMEN VAN BERG EN RIJN

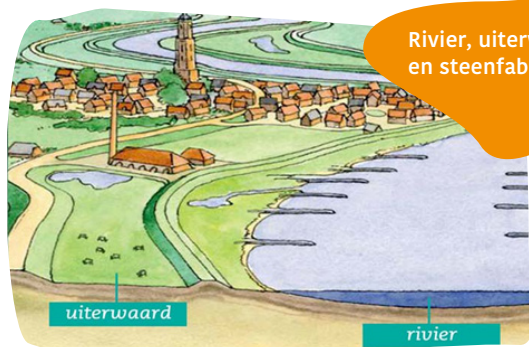

STENENBAKKERS

Vroeger...

Al eeuwenlang brengt de Rijn zand, grind en klei. Zand, klei en grind kun je vooral vinden in de uiterwaard. Dat is het stuk land tussen de dijk en de rivier. Het zand en het grind vind je vaak dichtbij de rivier, de klei wat meer in de richting van de dijk.

Rivier, uiterwaard
en steenfabriek

Met een grondboor
kun je kijken wat er
in de bodem zit.

Hoe komt de klei in de uiterwaard?

Als het water van de Rijn hoog is, overstroomt de uiterwaard. In rivierwater zitten kleine stukjes klei. Die zinken naar bodem. Wanneer het water weer weg gaat blijft er een klein laagje klei achter. Als dat jaren achter elkaar gebeurt, komt er een dikke laag klei.

Van die klei kun je stenen maken. Daarom is de klei op veel plaatsen in de uiterwaard weggegraven. Daarom zijn er veel meertjes in de uiterwaard. Kijk maar eens op de kaart. Vaak zijn dat nu natuurgebieden. Veel dieren vinden die meertjes een prima plek om te wonen. Denk maar aan de padden die elk voorjaar naar die meertjes komen om daar een mannetje of vrouwtje te vinden. En wat dacht je van grote bevers die hun burcht hebben in het struikgewas rondom het water?

Op veel plaatsen ontstonden steenfabrieken. Tussen Opheusden en Elst stonden er wel 11! Vroeger waren die soms maar heel klein. Een schuur en een paar muren voor een oven, veel meer werd er niet gebouwd. Later ontstonden grotere fabrieken met veel gebouwen.

Steenfabriek
de Blauwe kamer
van buiten

Binnenin de ring waar de
stenen werden gebakken

Het grootste gebouw was vaak de steenoven. Die had een lange pijp. Kijk maar naar het plaatje van de oven van de steenfabriek Blauwe Kamer. In de openingen van de oven werden stenen met een kruiwagen naar binnen gereden. Met een groot vuur in de oven werden de stenen gebakken. Bij de steenfabriek van de Blauwe Kamer kun je ook nog stukken van de andere gebouwen zien. Die gebouwen zijn ruïnes, ingestorte gebouwen. In het gebouw waar vroeger de stenen werden gedroogd kun je nu een kopje koffie drinken. Daar is een restaurant van gemaakt. Wist je dat er vroeger een klein treintje door de Blauwe Kamer reed? Dat treintje werd 's nachts opgeborgen in een huisje. Dat stond op een hoge plaats. Je kunt er nu met een verrekijker naar vogels kijken.

Ken je Maxilia bij Remmerden? Op die plaats stond vroeger ook een steenfabriek. Die steenfabriek ging aan de overkant van de grote weg verder. Je kunt dat nog zien aan de straatnamen die in Remmerden zijn vernoemd naar de steenfabriek, bijvoorbeeld 'Steenoven' en 'Tasveld'. Je weet al wat een steenoven is. Een tasveld is een veld waar stenen in lange rijen naast elkaar liggen om te drogen.

Net voorbij Elst stond ook een grote steenfabriek. Alleen de schoorsteen is er nog van over. Veel mensen uit Elst werkten op deze steenfabriek of op die van Remmerden.

Werken op een steenfabriek was erg zwaar. De arbeiders konden alleen werken bij mooi weer. Dan werkten ze wel 12 uur op een dag. Het hele gezin moest meehelpen. Heel vroeger ook de kinderen. Kijk maar eens naar de foto. De man bij de vormtafel doet natte klei in een steenvorm en de kinderen moeten die steenvorm wegbrengen. Op het tasveld moeten ze de steenvorm omdraaien en de natte steen voorzichtig uit de vorm laten zakken. Ook moeten ze de stenen op het tasveld telkens omdraaien. Weet je hoeveel een jongen verdiende na één dag werken? 65 cent! Daar kon je ongeveer 6 broden van kopen.

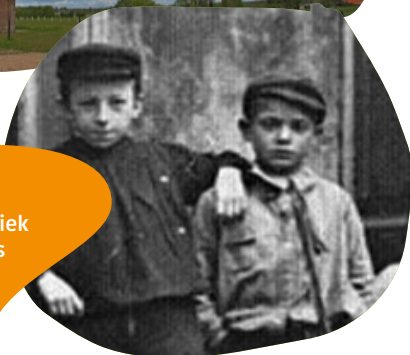
Toen in 1911 de baas van de steenfabriek in Elst de jongens maar 60 cent wilde geven, waren alle arbeiders boos. Ze wilden niet meer werken. In de eeuw daarna zijn de mensen steeds meer gaan verdienen. Werk met de hand werd overgenomen door machines. Die maken stenen, drogen stenen en branden stenen. Op zo'n fabriek zijn veel minder mensen aan het werk dan vroeger op de steenfabriek. Minder gezellig misschien. Want ondanks het zware werk hebben veel mensen toch ook goede herinneringen aan die steenfabriek van vroeger.

De voormalige
steenfabriek
Timmermans
bij Elst

De te drogen
gelegde stenen
worden telkens
omgedraaid

Jonge
steenfabriek
werkers

Het blauwe treintje
van de Blauwe
Kamer

Aan de slag!

Opdracht 1 Werk op de steenfabriek

Schrijf het goede nummertje in de foto.

1. De natte stenen liggen in lange rijen te drogen
2. Deze meneer stopt klei in de steenvorm
3. Dit is de opzichter van de steenfabriek. Hij draagt schoenen en een jasje
4. Het kind van de opzichter mocht ook mee
5. De natte klei ligt klaar op een hoop
6. Drie oudere kinderen moeten de volle steenvormen telkens naar het tasveld brengen
7. Deze man brengt klei met een kruiwagen
8. De arbeiders lopen op blote voeten. Klei is zo kleverig dat je maar beter geen schoenen kunt dragen
9. Deze jongen legt de natte klei telkens op de vormtafel

Opdracht 2 Van klei tot steen

Wat moet er allemaal gebeuren om van klei uit de grond een echte steen te maken? Het eerste is al opgeschreven. Bedenk nog drie dingen.

1. In de uiterwaard zoeken naar goede klei

2.

3.

4.

Opdracht 3 Namen uit de klei

Kijk goed naar de foto's op de bladzijde hiernaast en beantwoord dan de volgenden vraag:

Bij elke foto hiernaast hoort een naam. Verbind de naam met de goede foto.

Walken	dat is klei kneden met je voeten
Aftichelen	afgraven van klei
Vormen	klei vormen tot een natte steen
Branden	stenen bakken
Opsnijden	de halfdroge stenen op hun zijkant draaien, zodat ze verder kunnen drogen

Wat gebeurt er eerst en wat daarna? Geef de foto's een nummer van 1 t/m 5.

Aftichelen

Branden

Walken

Vormen

Opsnijden

Opdracht 4 Hoe kan het sneller?

Hoe kan het sneller en makkelijker? Daarover is veel gedacht in de steenfabriek. Langzamerhand is men machines gaan gebruiken. Die kunnen dingen immers sneller en gemakkelijker doen.

Bedenk voor elk ding een machine, of een andere moderne oplossing.

Afgraven van klei met een schop:

Vervoer van klei met paard en wagen:

Klei mengen met water en kneden:

Klei vormen door die met je hand in een steenvorm te duwen:

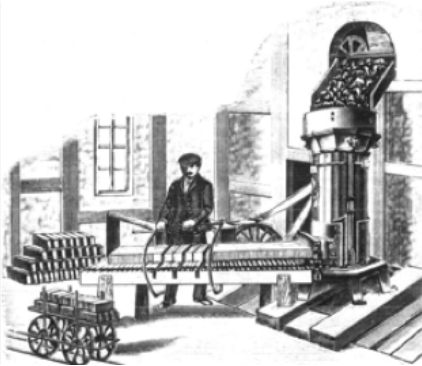
Stenen laten drogen op het tsveld in de buitenlucht:

Stenen bakken in een kleine oven waarin je telkens brandstof moet gooien:

Opdracht 5 Moderne oplossing

Wat gaat sneller of beter met de machines op de foto?

Opdracht 6 Deze tijd

Vraag aan je juf of meester of je het filmpje mag bekijken. <https://schooltv.nl/video/hoe-worden-bakstenen-gemaakt-gebakken-klei/#q=bouwen>.

Schrijf drie dingen op die in deze tijd veel sneller gaan dan vroeger.

1.
2.
3.

De kern!

Werken op de steenfabriek, stoer of naar?

Opdracht 1 Onderzoeker

Is het werk op de steenfabriek niet te zwaar? Dat vroeg de regering zich rond het jaar 1900 af. Sommige mensen zeiden dat het een soort slavenwerk was, anderen beweerden dat het gewoon gezond werk was. De regering stuurde mensen die onderzoek moesten doen, vragen moesten gaan stellen.

Stel, jij gaat met dat onderzoek meedoen.
Welke vragen ga je stellen:

Aan wie ga je dat vragen? Zet een cirkel rondom jouw keuze:

Een jongen die werkt in de steenfabriek - een meisje dat werkt in de steenfabriek - een volwassen man die werkt in de steenfabriek - een volwassen vrouw die werkt in de steenfabriek - de dominee - de burgemeester - de directeur van de steenfabriek - de vrouw van de directeur van de steenfabriek.

2. Interview

Speel een interview na in tweetallen.
Spreek af:

1. wie de ondervrager wordt (een deftige meneer van de regering)
2. wie de ondervraagde wordt. Kies een van de 8.
3. Bedenk 8 vragen en 8 antwoorden

Zorg dat je het op een leuke manier uitspeelt en gebruik daarbij de kostuums uit de leskist. Misschien mag de arbeider op blote voeten?

3. Leven in de steenfabriek

Jullie onderzoeksteam heeft met veel verschillende mensen gesproken. Lees hieronder wat mensen hebben gezegd. Is het werk in de steenfabriek nu slecht, of niet? Er zijn 9 stukjes tekst. Kies 2 stukjes tekst. Zet een cirkel om de stukjes tekst die jij kiest.

Stukje 1- 2- 3- 4- 5- 6- 7- 8- 9

Wat hebben mensen gezegd over werken op de steenfabriek:

1. Arbeider: 'We lieten nooit merken dat we het er niet mee eens waren. Dat durfden we niet. Het zou ook niet geholpen hebben. Wij waren veel minder belangrijk dan andere mensen. Als je de pastoor tegen kwam, dan boog je voor hem. Ook voor de burgemeester. Als je zei 'ik ben het er niet mee eens', dan kwam er iemand die zei 'kom jij maar eens mee naar het kantoor'. Dan zei hij: 'Wegwezen! Je mag hier niet meer werken!' En dan ging hij naar andere bazen toe en zorgde ervoor dat je ook daar niet aan het werk kon. Zo had je geen geld en dus ook geen eten'.
2. Arbeider: 'Op zondag waren we gezellig samen. Iemand speelde op een accordeon en we dansten. De jongen deden spelletjes en de meisjes knikkerden. Dat was heel gezellig. De mensen hielpen elkaar. Als je aan het einde van de week geen geld meer had, dan werd dat wel opgelost. 'Ik zou wel een kommeke koffie lusten, maar ik heb geen koffie meer' Dan kwam de één met koffie, de ander met melk en weer een ander met suiker. Zo hielpen we elkaar'.
3. Jan (arbeider): 'Reumatiek kwam het meeste voor. Vooral bij de mensen die stenen in de oven moesten sjouwen. Die mensen werden krom en scheef. Ze hadden hun handen vol met reumatiek. Ze moesten ontzettend veel geleden hebben voordat ze aan hun pensioentje toe waren'
4. Arts: 'Steenfabrieksarbeid is voor vrouwen een gezonde bezigheid. Hun lichaam wordt er sterk van en zij worden er opgewekt en vrolijk van'
5. Een arbeider: 'We hebben het vreselijk moeilijk gehad. Honger hebben we geleden. We kregen minder geld van de regering voor onze kinderen. Ze noemden ons kinderen van wilde ouders. Van het mindere soort. Zo noemden de mensen dat vroeger. We schaamden ons ervoor dat vader op de steenoven werkte'.
6. Nolda (arbeider): We woonden met vier gezinnen bij de steenoven en dat was echt één met die vier gezinnen. Ik denk dat er maar weinig zijn die zo'n fijne jeugd gehad hebben als wij. Je kon er zo fijn spelen!
7. Wessel (arbeider): In maart werd ik elf, toen moest ik werken. Ik moest om half vier 's ochtends mijn bed uit, 'n uur lopen naar de fabriek, om vijf uur beginnen. En dan moest ik werken tot zeven uur 's avonds en tussendoor ook nog twee uur lopen met een vierwielig wagentje om het etensketeltje voor de mannen op te halen. Als ik 's avonds terug liep was ik zo moe dat ik er 'n kwartier langer over deed. Dus werd het kwart over acht eer ik thuis was. En dat zat ik als kind van elf 's avonds met 'n lepel aan een bord pap en viel gewoon onder het eten in slaap. Vader en moeder moesten me steeds wakker porren. Zo kapot was ik!
8. Jaap (arbeider): Er was een jongen, die had zich zó kapot gewerkt. Die was zó stijf [...] die kon niet eens op zijn hurken zitten.
9. Jacobus (arbeider): Kinderen vanaf twaalf jaar laten werken is écht nodig. Ik heb 7 kinderen en de oudste kan nu gelukkig meehelpen met geld verdienen. Die is ouder dan twaalf.

De kern!

Wat vind jij zelf?

Ik denk dat het werken in de steenfabriek wel/niet slecht is, want:

Mijn advies aan de regering:

Bronvermelding

Foto's: p.1: Maquette (eigen archief), HistorischeKring West-Betuwe, p.2: Windkracht 20 - Herwen, HBM Machines, p.3: mapio.net, frankwandelt.nl, p.4: nl.wikipedia.org, joostdevree.nl, HVOR, p.5: HVOR, p.7: veldovenzorgvlied.nl, hanremahuis.nl, HVOR, mijn gelderland.nl, p.9: dbn.org, mijn gelderland.nl, p.12: Historische Kring West-Betuwe.

Grafische vormgeving en illustraties: Grafische Kamer in samenwerking met Martine Verwoerd

© Stichting ter behartiging van de belangen van scholen met de Bijbel op reformatische grondslag te Achterberg
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Indien iemand meent als rechthebbende in aanmerking te komen, kan hij of zij zich tot de uitgever wenden.

REDACTIE

erfgoedrhenen.nl

ONTWERP

grafische
kamer

grafischekamer.nl

IN SAMENWERKING MET:

CULTUURPLATFORM
RHEEN

Stads
museum
Rhenen